

Вербалізація макроконцепту «шахи» в циклі «Шахопоезія» збірки віршів «Леза зел» А. Мойсієнка

З. Т. Адилова

Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: zakhida.adylova@gmail.com

Paper received 26.10.18; Accepted for publication 05.11.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2018-182VI53-01>

Анотація. Стаття присвячена аналізу понять «шахи» і «шахова гра» на матеріалі поетичних творів циклу «Шахопоезія» Анатолія Мойсієнка. У контекстуальному плані виокремлені і розглядані три основні концепти: *шахові фігури, ходи і шахівниця*. У статті осмислені вербальні експлікатори концепту «шахи», також особливості поетичних варіацій на шахові теми і теми шахової композиції, окреслені асоціативні номени названого вище ментального утворення і проаналізовані лексичні асоціативні зв'язки його основних номінацій, які репрезентують концепт «шахи».

Ключові слова: шахи, шахова гра, концепт, шахові фігури, вербалізація.

Термін *шахопоезія*, який спочатку вживали на позначення шахової композиції, нині утвердився в українській культурі як такий, що репрезентує вид творчості – симбіоз поезії і шахової композиції. Сьогодні цей термін знаходимо в низці філологічних і шахових довідників, розлогу статтю про шахопоезію подає двотомна «Літературознавча енциклопедія»: «різновид творчості, синтез поезії і шахової композиції, започаткований у 90-х роках ХХ ст. А. Мойсієнком. У шахопоезії віршові рядки відображають певні ідейно-тематичні колізії розвитку шахової задачі, а поетичний текст безпосередньо «вплітає» в себе розв'язок авторової задачі» [1, с.582]

Розділ «Шахопоезія» у Книзі верлібрів А. Мойсієнка «Леза зел» [2, с.213-258] типологічно поділяється на три істотно відмінні структури. У першому циклі спостерігаємо окремо власне верлібровий текст, який паралельно супроводжується зображенням шахової діаграми двоходової задачі і подається її розвиток. Така структурна побудова, зокрема, зумовлює гетерогенність сприйняття, адже текст із усіма вербалізованими концептами відділений від іншої форми реалізації поетичної думки – двоходових задач, що, власне, й витворює цілісний образ шахопоезії. Загалом, тексти з візуальним рядом певною мірою нагадують зразки традиційної японської поезії, вмонтовані в пейзажі – словесні й живописні виражальні засоби, поєднані там у нероздільну синкретичну цілісність.

У другому циклі шахові формули експліцитно впроваджені у канву тексту, що супроводжує шахову діаграму. Такий підхід дозволяє сприймати текст суцільно й гомогенно, не розділяючи позамовний знаковий і вербальний плани вираження змісту.

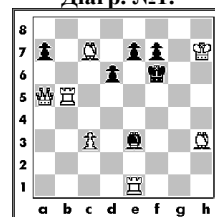
Третя частина («Варіації на шахові теми») укомплектована без зображення шахівниці. Проте план змісту залишається тісно пов'язаним із шаховими фігурами, ходами, тактиками й загалом філософією шахів.

Цикл «Шахопоезія» вже з перших рядків розкриває тонкощі інтелектуальної гри. Поетичні твори побудовані абсолютно нестандартно як для традиційної поетики. Супровід поетичного тексту задачною діаграмою і шаховою нотацією чітко розкривають деталі шахових баталій, тонкі грані концептуальної насиченості образів і майстерність самого оповідача. Текстова структура насичена асоціативними елементами

природи. Головними персонажами, зрозуміло, виступають шахові фігури – король, ферзь, тура, кінь, слон і пішак, які закодовані через метафоричні образи.

У вірші «Біг, біг, біг...» основну роль поет відводить турі. Її роль концептуально відтворюється в лексемах «мисливець» і «лебідка», а от шахове поле сприймається як «береги» і «хвилі» річки. Завдяки багатозначності сприйняття природних елементів, через які передано основні шахові ходи фігур, автор вміло розкриває крок за кроком постановку однієї з відомих шахових тем – брістольської теми. Від самого початку фігури роблять дивні ходи, що нагадують «біг... навздогін» за виграшем: то «навмання», то цілеспрямовано, а потім зовсім стрімголов за призом. Будучи універсальним солдатом, турі вдається домогтися успіху після двох невдалих спроб (Td5?, Tg5?). Вона, як той мисливець, влучно досягає мети в точці a5: 1. Th5! - 2.Фf5#, 1... Cc5 2. Th5-f5#, 1. ... d5 2. Ce5#, 1...e6(e5) 2. Cd8#.

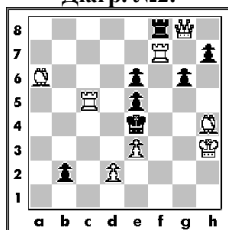
Діагр. №1.

Ця ж ідея наступу простежується в наступному вірші циклу, де фігури постають в образі «сторожі», що «гострить піки», а чорний король, що отримує риси «царя звірів», який гомогенно ідентифікується з головною фігурою, звичайно ж, полишений здатності проявляти «ніжність» і м'якість у битві, проте така захлапність зовсім не веде до успіху (1... Kp:f5 2.Cd3#). Тож кипить боротьба, і біла тура, ще тричі стаючи жертвою чорних, сприяє тому, аби вдалося «відсвяткувати розп'яття» ворога, аби принести перемогу своєму таборові: 1.Tf5! 1...ef 2.Фd5#, 1...gf 2.Фg2#, 1...T:f5 2.Фа8#.

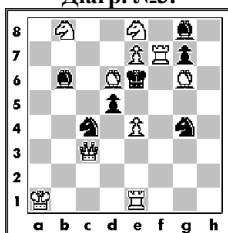
У творі «Два промені» дві фази хибного сліду розвитку шахової задачі, що найперше впадають в очі розв'язувачеві, мовби заступають третій, основний, який «сам по собі ледь жевріє» і який зовсім не асоціюється з образом «метелика».

Діагр. №2.

Ба більше, каже автор, «скільки метеликів довірливо потягнулися на тремкий промінчик, спалили крильця назавжди». Саме цей ледь помітний промінчик і є основним, прихованим розв'язком 1.e5! (порівняно з грою у початковій фазі чи хибному сліді 1.T:g7?). Динамізм шахово-композиційних ходів шахопоезії можна спостерігати в рядках «Назад вертав навпомацки, // По стежині першого променя // А потім другого».

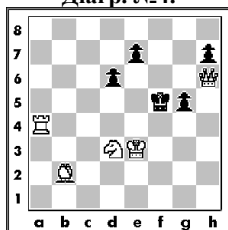
Діагр. №3.

В наступній шахопоезії образ троянського коня, відомий з гомерівської «Гліади», виступає як художній прийом:

*І троянському коневі
В зуби
Не дивляться...
Бо лише згодом
Дізнаються,
Що він
Троянський.*

Діагр. №4.

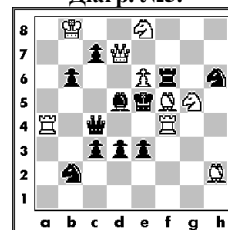
Хід конем 1.Kf4! є домінантним у логіко-смысловій шаховій баталії. Білий кінь виконав підступну роль жертви чорного пішака 1..gf, проте наступний хід приносить перемогу над суперником (2.T:f4#). Троянський кінь білих помстився чорним за їх неувважність і самовпевненість.

Шахопоезія «Легкого не вибираємо» репрезентує другий цикл розглянутих творів А. Мойсієнка: нотація розв'язку задачі включена в текст вірша –

*Легкого не вибираємо...
1.Ch3? Ch7?
Коли вибір
Виболено
до малого камінця в оці,
Випалено
до останнього нерва,*

*Вибілено
до ризику,
На шляху,
Що малих путівців стремена
Порвав-пожбурляв довкола
І сам
Стоїть,
Унівнеба розін'ятий
Ними
Безжально-кинджально...
Легкого не вибираємо.
1.Ce4!*

Діагр. №5.

Прокоментуємо твір словами самого автора: «У випадку, коли після «Легкого не вибираємо...» йде «1.Ch3? Ch7?», нотації з питальним знаком усе ж таки свідчать про легкість вибору і загалом дисонують з першим рядком. У другому випадку динамічне 1.Ce4!, що вказує на розв'язок задачі, повністю суголосне розумінню фрази «Легкого не вибираємо», бо переможний хід слона на e4 – справді важкий, адже перекривається біла тура і чорний король отримує вільне поле для захисту»[3, с. 145].

Нарешті заключний цикл – це своєрідні поетичні варіації на шахові теми, теми шахової композиції. Наприклад:

*Життя –
Як брістольська тема,
Потребує поводиря.*

Асоціативна семантика вірша ґрунтується на основі розуміння так званої брістольської теми в шаховій композиції, яка полягає в тому, що одна далекобійна фігура прокладає шлях для іншої, тим самим даючи змогу останній здійснити певний хід.

Загалом «Шахопоезії» А. Мойсієнка побудовані на осмисленні шахової гри, зокрема фігур і їхніх ходів, тематики шахової композиції, що цілісно репрезентують безмежний шаховий світ, виражений поетом у проаналізованих текстах. Три основні концепти – *шахові фігури, ходи і шахівниця* – можна виокремити на загальноконтекстуальному тлі розглянутих творів.

Концепт шахові фігури. Король тут виконує домінантну роль, він – лідер і володар, проте ноша його важка і не завжди втішає. Ось номени на його позначення: *король, маєстро, цар звірів, старець німечий, пастух, Магомет*. Інші фігури (ферзь, тура, слон і кінь) вербалізовані у лексемах: *мисливець, метелик, кінь, гармата, вежа, сторожа, лебідка, троянський кінь, експрес, лімузинчик, центрист*. Пішак – це *пішоходець, маленьке віконце e7*.

Концепт шахові ходи. Кожен крок уособленого персонажа простежується і функціонує у таких дієсловах, віддієслівних іменниках, різних зворотах: *упасти ніжністю, гостритиме піки, бризки летять, хвилию*

дістала, біг, звів голову, зір утратив, йшов, назад вертав.

Концепт шахівниці повністю уособлюється з усією атрибутикою дороги: *семафор, п'ятачок землі, берег, стежина, шлях, путь, узбіччя, асфальт, дорога, поле, край прірви*. Вочевидь шахівниця постає не суто граальною площиною, обмеженою 64 чорно-білими квад-

ратами, а як своєрідне життєве полотно, на якому відбувається боротьба, змагання, утвердження і заперечення чогось, де народжуються, виростають, живуть, роблять свій вибір, так чи так закінчують існування персонажі, залишаючи за собою пам'ятні – як позитивні, так і негативні – вчинки в тих чи тих ситуаціях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Літературознавча енциклопедія у 2-х томах. Автор-укладач Ковалів Ю. І. – Т2. – К.: Академія, 2007. – 624 с.
2. Мойсієнко А. Леза зел: Книга верлібрів. – К.: Дивосвіт, 2016. – 312 с.
3. Мойсієнко А. Текст як мистецька даність. Проблеми поетичної мови. – К.: Щек, 2018. – 208 с.
4. Мойсієнко А. Філологічні студії. – Умань: ФОП Жовтий О.О., 2015. – С. 245-253.

REFERENCES

1. Kovaliv Y.I. Literary Encyclopedia in 2 parts. – 2nd book. – Kyiv: Academy, 2007. – 624 pages.
2. Moisienko A. Leza zel: The book of free verses. – Kyiv: Divosvit, 2016. – 312 pages.
3. Moisienko A. Text as an artistic talent. Problems of poetic language. – Kyiv: Shchek, 2018. – 208 pages.
4. Moisienko A. Philological Studies. – Uman: FOP Zhovtyy O.O, 2015. – pp. 245-253.

The macro-concept “chess” verbalization from the cycle “Shakhopoeziya” in the collection of verses “Leza zel” A. Moisienko Z. T. Adylova

Abstract. The article covers the concepts “chess” and “chess game” analysis based on the poetry from the cycle “Shakhopoezia” by Anatoliy Moisienko. In the contextual plan, three main concepts are considered hereby: chess pieces, moves and chessboard. The verbal explicators of the “chess” concept are conceptualized as well as features of poetic variations on chess themes and themes of the chess composition, also the associative names of the abovementioned mental form are outlined and the lexical associative connections of its main nominations representing the “chess” concept are analyzed.

Keywords: chess, chess game, concept, chess pieces, verbalization.